

Osvrt na prilike u stočarstvu NOK Split

Statistički podaci za ovu temu odnose se na područje bivšeg NOK Split odnosno na njegovih osam općina, na kojima djeluje Poljoprivredna stanica, a koje su uključene u sadašnji novi kotar Split.

Sličnost stanja u obližnjim primorskim kotarevima dopušta mogućnost, da se neka od ovih zapažanja koriste i u susjednim područjima.

Opće napomene

Ukupna vrijednost brutto proizvodnje u stočarstvu pokazuje, da isto zauzima po ukupnom prihodu drugo mjesto i dolazi odmah nakon vinogradarstva. Iz statističkih podataka vidi se, da je tokom 1954. godine brutto proizvodnja iz stočarstva iznosila cca 325 miliona dinara. Ova brojka dolazi u prvom redu zbog toga, što se sustavno, ali i neracionalno iskorišćavaju velike površine: kraških pašnjaka, šuma i kamenjara, koji predstavljaju glavno vrelo prehrane stoke, a naročito ovaca.

Poljoprivredna djelatnost u kotaru Split oštro je ograničena na primorski voćarsko-vinogradarski rajon i zagorski ratarsko-stočarski. Ovaj posljednji živi uglavnom od prihoda u stočarstvu, i skoro sve mjere za unapređenje stočarstva odnosit će se na taj rajon.

Po važnosti pojedinih grana ovčarstvo je na prvom mjestu, zbog ekstenzivnosti uzgoja, a zatim govedarstvo. Ostale grane manje su zastupane, a pogotovo u odnosu na ovčarstvo. To je pretežno i rezultanta ovdašnjih prirodnih uvjeta, koji koče jači razvitak stočarstva i svode ga uglavnom na najvažnije potrebe seoskog domaćinstva (mlijeko, mlječne preradevine, meso i sl.).

Glavni uzrok vezan je uz nestašicu stočne hrane. Krmno bilje na oranicama zastupano je vrlo slabo, a prinosi kraških pašnjaka i kamenjara su nestalni i nedovoljni.

Iz toga proizlazi nejednakomjerna prehrana — gladovanje, a uporedo s tim i slaba produktivna svojstva. Koncentrati i livadno sijeno uvoze se ili kupuju na tržištu, ali u vrlo malim količinama.

Što se tiče ukupnog broja stoke, on je veći nego sadašnje stvarne mogućnosti za prehranu. Međutim, on je još uvijek manji od predratnog broja stoke, a pogotovo ako se uzmu u račun realni statistički podaci od prije rata. Poznato je, da je prije rata seljak prikrivao jedan dio stoke, a naročito ovaca, da bi izbjegao dio pašarine, koju je obavezno plaćao lugaru, na osnovu ukupnog broja stoke.

Iz monografije bivšeg kotara Split vidi se, da postotak pašnjaka i livada iznosi 79,40% od ukupnih poljoprivrednih površina, a na 100 ha oranice dolazi 21,5 konja, 65 goveda, 546 ovaca i 37 svinja. Ovo najbolje pokazuje ekstenzivnost korišćenja poljoprivrednih površina.

Brojno stanje stoke u posljednjem popisu od 15 siječnja 1955. godine, a u poređenju sa statističkim podacima iz 1939. godine, izgleda ovako:

	1939.	1955.
Konji	6.048	4.053
Mazge i mule	1.234	1.013
Magarci	4.063	3.812
Goveda	12.022	11.238
Ovce	98.469	107.657
Koze	8.367	12.761
Perad	103.137	47.012

U ovom popisu uračunate su i koze, koje su tokom 1955. i 1956. godine najvećim dijelom likvidirane.

Prema tome iz gornjih podataka vidi se, da u nijednoj grani nismo postigli predratni broj, jer kod ovaca, kako smo gore već istakli, predratni podaci nisu bili točni.

Za ove brojke ima više razloga, a kao najvažnije treba istaknuti:

- a) veliki gubitak stoke za vrijeme rata i neprijateljske okupacije,
- b) poslijeratne administrativne mjere, uglavnom obavezni otkupi mesa i vune,
- c) progresivni poreski sistem, koji je djelovao destimulativno na razvoj stočarstva i
- d) odlazak seoskog stanovništva, naročito mlade muške radne snage, u primorske industrijske basene na rad u tvornice.

U poslijeratnom periodu na ovom području nastala je stanovita praznina, koja ničim nije popunjena. Specijaliziranih zadružnih organizacija nema. Postojeće terenske organizacije, a u prvom redu poljoprivredne zadruge, koje bi trebale da se bave unapređenjem poljoprivrede, pa tako i stočarstva, uz nekoliko izuzetaka, bave se svim i svačim, a najmanje poljoprivredom. Nije, dakle, nikakvo čudo, da nam danas gradska tržišta oskudijevaju u svakovrsnim proizvodima stočarstva. Postojeće organizacije u centru nisu u stanju da ma što učine s jedne strane zbog nesklada, koji danas vlada u našoj trgovačkoj mreži, a s druge strane zbog već navedenog manjka stočnih produkata.

Stanovništvo stočarskih predjela je siromašno i zaostalo, te se još uvijek nalazi u stadiju neutralne proizvodnje. I pored zaposlenosti u gradovima, na selu još uvijek postoji znatan višak radne snage.

Standard života ovog stanovništva daleko je niži, nego što je u drugim krajevima (sjevernijim) naše zemlje. Područje Zagore je tipično područje krša, ugroženo neprekidnim procesom prirodnog gubitka zemlje, što dovodi do stalnog opadanja poljoprivredne proizvodnje uopće, a posebno stočarstva.

Sadašnji pasminski sastav i proizvodne sposobnosti stoke

Sadašnji pasminski sastav daje nam ilustraciju domaćih primitivnih pasmina i njihovih križanaca sa svim atributima zakržljanja u pogledu vanjštine i u kvantumu proizvodnih svojstava. Sve je to skupa odraz teških prilika, u kojima vegetira ovdašnja stoka.

Ovdje ćemo ukratko opisati pasminski sastav i proizvodne sposobnosti stoke po vrstama s osvrtom na pojedine faktore, koji su u poslijeratnom periodu djelovali pozitivno ili negativno na razvitak pojedinih grana.

U govedarstvu prevladava buša. Ovaj tip buše nešto je manji i slabiji od prosječnog standarda naše bosanske buše opisane u literaturi. Visina do grebena kod krava iznosi nešto ispod 100 cm, a težina od 150—180 kg. Prosječna godišnja proizvodnja mlijeka jedva da prelazi 600 lit s 3,8—4% masti. Uslijed nestašice stelje, količina raspoloživog stajskog gnoja za potrebe biljne proizvodnje iznosi oko 20 q. Ovdje nije uzeta u račun ona količina gnoja, koja se izgubi i propadne na pustopašicama za vrijeme ispašnog perioda. U mnogim selima zagore, pored volova, i krave se upotrebljavaju za poljske radove.

Ponegdje susrećemo i boljih grla, a naročito u primorju (Solin, Kaštela, Trogir). Tu je pretežno stajski uzgoj obzirom na velike potrebe gnoja za povrtnjake i vinograde. Pored toga i proizvodnja mlijeka daleko je veća od gore navedene, jer se mlijeko redovno prodaje izvan domaćinstva. Međutim, broj ovih grla je malen i nema većeg utjecaja na prosjek proizvodnje u kotaru.

Kvalitetnih bikova gotovo i nema, jer je broj nabavljenih oberintalskih križanaca neznatan. Pa i ovaj neznatan broj nabavljenih bikova samo je djelomično bio od koristi, jer se veliki dio teladi, pa i one ženske, prodavao mesarima za klanje. Zbog tih razloga ni licenciranje se nije strogo provodilo. Krave, a često i nedozrele junice, oplođuju se divljim skokovima za vrijeme ispaše. Broj poljoprivrednika, koji se bave uzgojem goveda, malen je, jer je to i suviše skupo za njih. Većina njih kupuje gotovu kravu ili dvogodišnju junicu.

Ovakovom stanju pogoduje uglavnom skupa prehrana, kao i mala otkupna cijena mlijeku, čiji otkup nije ni obuhvatio sva sela. Razlozi za skupo držanje dovoljno su poznati, jer su uvjetovani nestašicom krme i neimaštinom. Kod mlijeka stvar stoji drugačije. Otkup mlijeka vezan je uz fiksirane cijene, po kojima mliječara u Spiltu otkupljuje i preprodaje mlijeko. Otkupna cijena od 30 dana po litri nije u skladu s cijenama industrijske robe ili onih potrepština neophodnih u seoskom domaćinstvu. Točno je, da za sadašnju proizvodnju seljak ne ulaže neke posebne napore, ali ni otkupna cijena, koju dobiva za mlijeko, ne stimulira ga na to. Treba imati na umu, da svaki višak mlijeka proizveden kod nas, zapada daleko više nego u našim sjevernijim krajevima. Da se postigne efekat i poveća proizvodnja, treba seljaka stimulirati otkupnom cijenom.

Na kraju treba dodati, da od 11.238 goveda ima svega 5.687 krava, dok se broj volova penje preko 2.000 grla. To predstavlja znatni nesrazmjer u proizvodnji i ne može se dovesti u sklad s ekonomskim faktorima.

U konjarstvu imamo križance bosanskog brdskog konja, dobro priviknutog ovdašnjim uslovima. Uzgoj konja ne postoji, već se konji kupuju sa strane. Broj konja i mazgi se smanjio ne zbog mehanizacije, već zbog toga, što su se mnogi posjedi teritorijalno približili domaćinstvu, pa je konj, kao tovarna i transportna snaga, otpao. Karakterističan slučaj je u Kaštelima, gdje su seljaci napustili vinogradne padine Kozjaka i vinogradarsku proizvodnju koncentrirali u blizini vlastitih kuća. Pored ovoga i fluktuacija seoske radne snage na rad u tvornice umanjila je intenzitet obrade vlastitog posjeda, pa i potrebu za konjom, čije je držanje preskupo. Iz istih razloga opao je broj mazgi i mula.

Kod ovaca najviše je zastupana mala pramenka. Njena proizvodna sposobnost kreće se oko 0.6 kg grube vune, te oko 20 litara mlijeka godišnje. Ovi proizvodi koriste se isključivo za domaćinstvo. Težina ovaca kreće se oko 25 kg, a ovnova nešto više. Proizvodnja gnoja gotovo i ne dolazi u obzir, jer su ovce čitavu godinu na ispaši. Ovca je najbolje prilagođena ekstenzivnim uslovima života, iako je njena proizvodna sposobnost mala. Glavna svrha uzgoja je proizvodnja jagnjaca, koji se prodaju za klanje. Meso je tečno, a naročito mladih grla.

Na nekim stadima, a naročito u Trogirskoj zagori, primjećuju se i znakovite degeneracije. Pojedina stada žive i po nekoliko godina izolirano, i tu je veliki procent jalovosti, slaba obraslost po truhu i sl.

Poslijeratne mjere unapređenja ovčarstva putem merinizacije provodile su se vrlo malo i nisu imale uspjeha. To je uglavnom zbog toga, što su sve akcije bile povremenog karaktera, tako da je utjecaj meriniziranih ovnova ubrzo nestao radi velikog broja domaćih, koji su nastavili s oplodnjavanjem meriniziranih potomaka. Pored toga svaka akcija išla je sporadično u širinu, pa se i ono potomstvo, koje je preživjelo, ubrzo izgubilo među domaćim primitivnim stadima. Prošle godine započete su neke akcije za merinizaciju na otocima Čiovu i Šolti. Obzirom, da su otoci geografski izolirana područja, t. j. mješanje sa strane je nemoguće, a broj ovaca je relativno malen, to su i izgleda za uspjeh mnogo povoljniji. Za merinizaciju na ovom području upotrebljavaju se šipanski »ruda« ovnovi.

Ostatak ovčjeg mlijeka, nakon odbijanja jagnjadi, upotrebljava se za pravljenje sira. Prije rata bio je poznat segetski sir, koji se dosta ujednačen donosio na tržište. Danas ga više nema, jer se broj ovaca u Segetu jako smanjio, a mlada radna snaga iz sela zaposlila se u industriji. Manje količine, koje se proizvode, namijenjene su samo domaćinstvu. I ostala područja zagore prerađuju dio ovčjeg mlijeka u sir, koji je kvalitetno raznolik, slabiji od segetskog, a također se upotrebljava samo u domaćinstvu.

Ovčarstvo se dosta sporo razvija, jer mi nemamo seljaka s velikim brojem ovaca. On u prosjeku dobiva priplod od 6 — 8 jagnjadi, koju je prisiljen tokom godine prodati, uključujući tu dijelom i žensku jagnjad.

Tokom 1956. i 1957. godine likvidirane su koze i to pretežno domaće pasmine. Uredbom je predviđeno, da se sanske koze i njezini križanci mogu držati samo u štalskom uzgoju, t. j. u štali i u ispustu pred štalom na vezu. Zasebno od toga kotar Split je donio odluku, da se sanske koze mogu držati na vlastitom zemljištu također na vezu. Pošto se pojedini privatni tereni nalaze često daleko od štale, to se ne isključuje mogućnost, da koze putem do mjesta ispaše oštećuju tuđe nasade.

Sto se tiče zabrane držanja koza, većina poljoprivrednika odobrava ovu mjeru i smatra, da se situacija na pašnjacima, naročito onim lošijim, poboljšala, i da sad postoji mogućnost držanja većeg broja ovaca. Nasuprot k tome neki poljoprivrednici smatraju, da se stanje ispaše na nekim terenima, osobito onih odraslih šikarom, pogoršalo. Koze su svojim brstanjem šikare otvarale prolaz, a ovce su pod grmljem nalazile travu. Sada su neka područja šikare postala ovcama nepristupačna, i na taj način se područje ispaše smanjilo. Međutim, ovi su tereni zastupani u manjoj mjeri i nisu u srazmjeru s onim, kojima je zabrana držanja koza donijela koristi i mogućnost za jači razvoj ovčarstva.

U našem primorju zastupana je sanska koza i njeni križanci. Proizvodnja mlijeka kreće se do 250 lit. mlijeka godišnje.

Većina seoskih domaćinstava tovi po jednu svinju godišnje. Svinje se kupuju početkom svake godine u starosti od 2 — 3 mjeseca. U početku se loše hrane i brzo zakržljaju. U toj se stavi koncem kolovoza i kolju se koncem prosinca. Prosječna težina kod klanja ne prelazi 100 kg, a zavisi uglavnom o ekonomskoj snazi domaćinstva, jer se koncentrat kupuju. Pojedini poljoprivrednici u bivšoj općini Šestanovac bave se u manjoj mjeri i uzgojem svinja.

U peradarstvu je zastupana domaća pogrmuša sa cca 90 jaja godišnje. Visoke cijene koncentrata, koji se upotrebljavaju za prehranu peradi, ograničavaju jači razvitak ove grane, koja i nadalje ostaje sitnoposjednička s ciljem, da se što više iskoriste otpaci u kućanstvu i gospodarstvu. Loše organizirana trgovačka mreža pogoduje slabom razvitku ove grane, a naročito otkup jaja. Ovome još treba dodati i česte svađe, koje nastaju zbog šteta, a koje nanosi perad među zbijenim zaseocima. Samo izdvojena gospodarstva imaju mogućnost za držanje većeg broja peradi, a tih nema mnogo. I razne zaraze, koje nastupaju povremeno, a naročito kuga, smanjuju broj i proizvodnju ove grane.

Na kraju ćemo nešto reći i o stočnim nastambama. Štale i nastambe, u kojima stoka boravi, izrazito su loše i nehigijenske, pretežno bez svjetla, prljave i vlažne. Ovo stanje još više pogoršava nestašica stelje, tako da stoka često leži u blatu i balegi. Pored zakržljalosti i konstitucijskih oboljenja dolazi i do čestih zaraza i parazitarne bolesti, od kojih se neke prenose i na ljude (bedrenica, ehinokokus).

Ipak stalnom intervencijom veterinarske službe, smanjen je procenat zaraznih oboljenja, tako da veći pomor stoke nije zabilježen. Međutim, ove prilike, zajedno s manjkavom prehranom, uvjetuju već spomenutu nisku produktivnost stoke.

Stanje krmne baze

Ako pođemo sa stanovišta, da postojanje i osiguranje krmne baze predstavlja temelj stočne proizvodnje, onda ćemo ubrzo doći do zaključka, da stanje naše krmne baze dolazi u pitanje i samim opstankom ovdašnje stoke.

Ne bismo mogli reći, da imamo točne podatke o ukupnoj proizvodnji krmnog bilja u poslijeratnom periodu. Međutim, znamo, da je u 1938. godini proizvodnja krmnog bilja iznosila cca 2.090 tona. Ako bi to usporedili s potrebama, koje je stoka trebala na pr. u 1954. godini, dobili bismo omjer od 1 : 28 t. j. da imamo manjak od preko 50.000 tona voluminozne krme.

Ovaj omjer je u stvari još veći, jer su sadašnji prinosi krmnog bilja po jedinici površine manji. Gubici stoke odrazili su se i u nestašici stajskog gnojiva, što je dovelo do vidljivog opadanja proizvodnje na oranicama.

Točno je i to, da se najveći dio krme nadoknađuje: ispašom kraških pašnjaka i kamenjara, zatim brstom, slamom i raznim otpacima. Ali ako sve ovo saberemo, dobit ćemo nešto preko 25.000 tona. Prema tome veliki dio potreba u stočnoj hrani ostaje nepokriveno.

U sadašnjim prilikama postoje 4 izvora, iz kojih podmirujemo potrebe stočne hrane i to:

- a) krmno bilje na oranicama,
- b) prirodne livade,
- c) kraški pašnjaci i kamenjari i
- d) sporedni proizvodi domaćeg obrta i industrije.

Ad a) Od ukupnih oraničnih površina otpada na krmno bilje oko 360 ha, odnosno 3,65 %. Od ove površine preko 90 % otpada na lucernu, a ostatak na grahoricu, stočnu repu i ostalo. Postrni usjevi, u prvom redu zeleni kukuruz, slabo su zastupani, a isto tako i međuusjevi.

Prinosi krmnog bilja, u prvom redu lucerne, kreću se oko 25 q po ha. U odnosu na predratne, sadašnji prinosi su slabiji uglavnom zbog učestalih suša i ostalih elementarnih nepogoda, a i zbog lošeg sjemenskog materijala. Agrotehnika je primitivna i loša. Oranje je plitko, a košnja lucerne se vrši sa zakašnjenjem, kad je ista već ocvala, tako da najveći dio bjelancevine propada gubitkom lišća, a preostala masa slabije je probavljiva.

Od žitarica za stočnu hranu koristi se sva zob, preko polovine proizvedenog ječma i kukuruza, te slama i kukuruzovina.

Kako se iz prednjeg vidi, plodored nije usklađen. U odnosu na žitarice, koje zauzimaju cca 78 % oraničnih površina, krmno bilje je u velikom nerasznmjeru i ne može da pokrije ni izdaleka potrebe stočarstva. Zbog toga su poljoprivrednici prisiljeni da nabavljaju sijeno iz susjednog područja. Računa se na uvoz od oko 400 vagona sijena godišnje, što je još uvijek malo u usporedbi s potrebama prehrane.

Ad b). Ukupna površina prirodnih livada iznosi cca 115 ha, što predstavlja svega 0,11 % od ukupne površine. Nalazimo ih uglavnom u dolini Cetine. Nikakve agrotehničke mjere se ne provode. Prinosi se kreću oko 14 q/ha prilično lošeg sijena namijenjenog uglavnom zimskoj prehrani krava.

Ad c). Statistički izvori pokazuju, da na bivšem kotaru Split ima 78,135 ha kraških pašnjaka i kamenjara i 31,012 ha šuma, što zajedno čini 109,147 ha ili 81 % od ukupne površine. Pretpostavljamo, da se 2/3 šuma koriste za ispašu i brst, a 1/3 otpada na crnogorične šume i branjevine.

Najvećim dijelom to su goli kamenjari pokriveni površinskim kamenjem s neznatnim travnim pokrovom. Međutim ove površine predstavljaju osnovu, na kojoj počiva naše stočarstvo. Na ovim pašnjacima prehranjuje se najveći dio stoke, a da će tako ostati i ubuduće, o tom nema nikakve sumnje.

U jednom ranijem članku osvrnuo sam se na ovaj problem (vidi »Agromski glasnik« br. 10 — 12 od 1956. god.) te ću sada samo kratko da ocrtam stanje i spomenem najvažnije manjkavosti u iskorišćavanju ovih površina.

Pod pašnjačkim površinama tretiramo uglavnom seoske »muše«, gdje svako selo dovodi stoku na zajedničku ispašu. Ove muše najvećim dijelom su upropaštene nerazumnim iskorišćavanjem, a u prvom redu preopterećenim brojem ovaca. I baš zbog tog pretjeranog napasivanja onemogućeno je osiemenjavanje trava, što stvara povoljne uslove za dalju degradaciju ovih terena.

Produktivnost ovih pašnjaka do danas nije ispitana, iako ih katastar klasificira od prve do pete klase. Tako na pr. za prvu klasu imamo prinos od 3,5 q/ha, a za petu 0,5 q/ha. Sve je ovo dakako nesigurno i temelji se manje više na pretpostavci. Tako na temelju tih pretpostavki računamo, da cjelokupna stoka popase oko 250.000 q sijena, uračunavši tu i brst bjelogoričnog drveća i makije. Iz tog proizlazi, da se prinosi ovih pašnjaka nešto ispod 2,5 q/ha, što ni ukoliko ne može podmiriti potrebe stoke, koja je najvećim dijelom ovisna o ovom vrelu prehrane.

Ovdje treba dodati ljetnu ispašu, koja je zbog suše oskudna, a isto tako i zimska. Jedan dio pašnjaka na visokim planinama ne koristi se zbog pomanjkanja napajališta, i ona veća postojeća često presuše ili postaju rasa-dišta zaraza u ljetnim mjesecima.

Ipak i pored ovakvog stanja ovi pašnjaci i kamenjari, ostaju praktički jedini izvor za prehranu stoke i jedini uslov za njeni daljni opstanak.

Ad d). Od sporednog proizvoda domaćeg obrta dolaze u prvom redu mekinje, koje se dobivaju od grubo samljevenog brašna u primitivnim seoskim mlinovima. Najviše se koriste kod prehrane krava prilikom telenja i u suhostajnom periodu.

Upotreba maslinovih komina gotovo i ne dolazi više u obzir zbog modernizacije uljarskih postrojenja. Povećani rendement kod proizvodnje ulja znatno je smanjio vrijednost komina, tako da iste više i nemaju vrijednost kod prehrane stoke.

Korišćenje vinove rozgve dolazi u manjoj mjeri u primorju, gdje su površine pod vinogradima veće. Najviše se koriste za prehranu: sanskih koza, mazgi, mula i magaradi.

Razni otpaci domaćinstva, na pr. kod čišćenja povrća, ostaci jela, riblji otpaci (u Primorju) i sl. također se koriste, ali njihov udjel u prehrani stoke nema većeg značenja.

Neke smjernice rada na unapređenju stočarstva

Iz prednje izloženog vidi se, da je stanje, u kojem se nalazi ovdašnje stočarstvo, teško, a još teža je činjenica, da mi u bliskoj budućnosti ne možemo predvidjeti neke radikalnije zahvate, koji bi donijeli brze promjene.

Problem samog unapređenja stočarske proizvodnje nije samo problem kotara Split, već cijelog krškog područja, koji će se kompleksno i postepeno riješavati, kada se dovrše opsežne studije i osiguraju veća finansijska sredstva. U tu svrhu se priprema savjetovanje o problemima krša, koje će se uskoro održati u Splitu, a koje će imati širi značaj. Na savjetovanju će se pretresti dugoročni radovi, za koje se još i ne predviđa, kada bi mogli početi. Zbog toga se moramo osvrnuti na ove akcije, koje bi već sada olakšale život našeg čovjeka na kršu, a to su akcije oko unapređenja stočarske proizvodnje u sadašnjim prilikama. Suština tih akcija bila bi u tome da se:

- a) sadašnje stanje opadanja broja stoke i same proizvodnje zaustavi i ustali,
- b) i da se postavi solidna osnova za početak sistematskog rada na unapređenju stočarstva uopće.

Obzirom, da su sva sredstva, s kojima sada raspoložemo oskudna, moramo se osloniti na ono, što u sadašnjim prilikama možemo uraditi. Mnogo toga ovisi o dobroj volji i spretnosti upravnih organa, privrednih i združnih organizacija u gradu i na selu. Te organizacije treba da pomognu, da se stvore uvjeti, u kojima bi poljoprivredni proizvođač — stočar, našao računa, da se više založi za povećanu proizvodnju svoje stoke.

Mnogo decenija se raspravlja i piše o tome, kako na ovdašnjem kršu regenerirati biljni pokrov i na istom održati našeg seljaka kao stočara. Uglavnom svi dobronamjerni stručnjaci slažu se u tome, da je to moguće, i da se istovremeno sistematski zazelenuju ogoljele površine i osposobljavaju za veću

proizvodnju stočne hrane. Na kršu se, dakle, ne će podizati šumska gospodarstva za eksploataciju šuma, nego lisnati i travni pokrovi. Ovi pokrovi će u prvom redu usporavati štetno djelovanje erozije, a zatim služiti za prehranu stoke, od koje će uglavnom živjeti naš seljak na kršu. Razumije se, da razumnom privrednom politikom treba omogućiti, da se sav višak radne snage uposli izvan poljoprivrede, i tako smanji pritisak većeg broja korisnika na kraške površine.

Jedna od prvih mjera, koju treba sprovesti, jest stalni i organizirani otkup mlijeka i ostalih stočnih proizvoda. Taj otkup treba da dopre do svakog zaseoka uz ekonomsku cijenu, koja će zainteresirati proizvođača, da uložiti više sredstava u povećanu proizvodnju. Uz današnju nisku proizvodnju seljak ima neznatne troškove, a veća proizvodnja zahtijeva i veća ulaganja, a u prvom redu za stočnu hranu.

Mogućnost stalne prodaje proizvoda uz ekonomske cijene potaknut će sama od sebe potrebu za boljom i mlječnom stokom. Samim tim rješavamo i pasminski sastav stoke, odnosno pitanje selekcije, pošto se to bez privole seljaka, i onako ne može provesti.

U ovom pravcu splitska mljekara mogla bi da odigra važnu ulogu. Ona sama, kao privredna ustanova, nije u stanju da samostalno preuzme taj pionirski rad bez pomoći sa strane. Ona je otkupom obuhvatila samo dvije linije uz glavne ceste, dok je najveći dio područja ostao neiskorišćen. Pa ipak ni na tim linijama cijene nisu stimulativne za proizvođače, a pogovo u našim prilikama. Radi toga je potrebna organizirana suradnja između mljekare, kotara, općine i zadružnog saveza, s time da ove organizacije pomognu mljekari u obliku premija ili degresa. Ovo pitanje treba čim prije riješiti i zbog toga, što su već data financijska sredstva organizacije UNICEF za podizanje nove mljekare. Ova će imati znatno veći kapacitet od današnje, pa prema tome i veće potrebe za sirovinom bazom — mlijekom.

Međutim, ni ovo pitanje se ne može riješiti bez pravilnog funkcioniranja terenskih organizacija — poljoprivrednih zadruga. Zadruga treba osposobiti za taj posao, jer one barem dosada u tom pravcu nisu uradile gotovo ništa. To se može postići stručnom izobrazbom mlađeg zadružnog kadra na selu.

Pored gore navedene koristi, organizirani otkup mlijeka reducirao bi i broj volova u korist krava, a to bi vidno ojačalo ekonomsku moć domaćinstva.

Pored ovih mjera nužno bi bilo de facto koristiti naplaćeni novac od pašarine za manje meliorativne zahvate na pašnjačkim površinama. Kad bi se taj novac utrošio barem za podizanje ogradnih zidova u cilju stvaranja pregonske ispaše, već bi to bio znatan doprinos za poboljšanje sadašnjeg stanja na ispašnim površinama. Stvaranjem ogradnih zidova barem bi nestao pojam pustopašice.

To bi uglavnom bile neke od mjera čisto organizaciono-političke prirode, koje ne bi bile skopčane s većim financijskim izdacima i naporima od strane vlasti.

Međutim, u neke radove trebalo bi uložiti i stanovita novčana sredstva, čiji iznos također ne bi bio velik, a koja bi doprinijela boljem korišćenju ispaše i samom zdravlju stoke. To su u prvom redu planinska napajališta s čistom vodom, zatim nastavak pošumljavanja i resurekcije, da na taj način pripremimo bolju pašu, brst i sl. Uz ovo treba osigurati dobro sjeme lucerne u dovoljnim količinama. To sjeme potrebno je prodavati uz niže cijene, što će povećati potražnju i površine zasijane tom krmnom biljkom, u čiju je vrijednost i korist ovdašnji stočar osvjedočen i uvjeren.

Ako uspješno riješimo i prebrodimo ove osnovne prepreke, onda ćemo u budućnosti moći da planiramo i sve one mjere unapređenja, koje se provode u modernoj stočarskoj nauci i praksi. Ali sve, dok ne riješimo i sprovedemo ove preliminarne akcije, sve dotle se moramo kloniti svih radikalnijih mjera, jer se one u sadašnjim prilikama ne bi isplatile.

DISKUSIJA

O visekom stablastom uzgoju trsa i o humificiranju tla

Vinograd, koji se dosad uzgajao nisko, uz kolac, ili povišen, na žici, može se lako i jednostavno preodgojiti na visoki, stablasti rast u jednom kraku.

Okapanje vinograda kod tog uzgoja otpada, a namjesto okapanja zemlja se humificira.

To su rezultati iskustava, što sam ih stekao svojim dvadesetipetogodišnjim radom, a sad im se pridružuje i nedavno izdana knjiga Lenza Mosera iz Rohrendorfa, kraj Beča: »Weinbau einmal anders«, koju je Zdenko Turković preveo: »Vinogradarstvo u novom obliku.« Ta je knjiga i po sadržaju i po stilu pravo originalno djelo, crpljeno iz vrela, iz vinograda, »koje već jednom treba drukčije obrađivati«. I to bi zapravo bio motto knjizi.

Čovjek, koji stalno živi u borbi s prirodom, sukobljava se s mnogim činjenicama, a te se uvijek ne mogu ispitati i dokazalima potkrijepiti ili ih, naoko otkrivene, već sama priroda opet opovrgava. Sve je tu tako *mnogostruko uvjetovano*, da nam se često čini jalovim poslom vezati se uz teorije i ustaljene zahtjeve. Zato u prirodi ne treba zastajkivati pred osnovama postojećeg znanja, koje je nesigurno i nestalno, nego treba krenuti putem, koji vodi do otkrivanja novih činjenica. A iza svakog otkrića slijedi novo otkriće — i to jedna, nepobitna istina.

Iskustvo, koje je vezano s perspektivama za bolji i ugodniji život, treba prihvaćati bez sustezanja.

Ako se nađe ustuk jednom društvenom zlu, treba ga objeručke prihvatiti kao lijek od bolesti.

Mi svi znamo, da se mora promijeniti način proizvodnje u vinogradima, i to u 90% vinograda u našoj državi. Znamo i to, da se to mehanizacijom obrade ne može nikako postići. Zar ćemo dakle dopustiti, da nam najveće društveno dobro propadne? Zar ćemo i dalje mandarinski propisati »radove« u sezonama — kako ih u kalendarima tiskaju već cijela stoljeća, ili kako to udžbenici naučavaju i zaglupljuju narod. Ja sam u jednom »udžbeniku« nabrojio devet kopanja i prašenja u godini, propisanih jadnom vinogradu! Dosta, da se narod odbije od zemlje!

Ovako »propisanim« devet kopanjima u jednoj godini stavljamo nasuprot devet godina, u kojima nije ni jedamput kopano! I to je podatak iz iskustva, vinograd, koji stoji svakome na uvid.

A kad bi se još usporedili kopani vinogradi s mojim nekopanim? Svi bi sad mislili, da će protivnik položiti oružje. Na žalost, polako istine krče put u život, iako toga ne bi smjelo biti u socijalističkom društvu.

U knjizi Lenza Mosera^{*} doneseno je čitaocu *iskustvo kao doživljaj*. Ovako bi zapravo trebalo pristupiti poučavanju u svim prirodosnanstvenim disciplinama.

Istina je, od izobilja opažanja i zaključaka ne će se tu uvijek snaći čitalac, koji traži sadržaj za određenu namjenu. Tako se na pr. u znatnom dijelu knjige raspravlja o poznatim načinima obrađivanja vinograda, i time gubi značenje sve ono, što bi trebalo da bude ili što jest *drukčije*.

No kako god bilo, ja sam uvjeren, da će vinogradari sav sadržaj pročitati s jednakim zanimanjem, pa i s užitkom. Posao je kritike, da raščlani i pretrese pitanja i zaključke, za koje se čini, da su krivo postavljeni ili neprihvatljivi, ili pak nagađanja, za koja se misli, da im nedostaje potkrepe. Smjele zaključke, iako su proizvod ozbiljnih pokusa i dugogodišnjih iskustava, nije lako propisivati, kako god je svakom novatoru najmilija plaća, kad nalazi sljedbenike. Zato i sam Moser, pred vizijom buduće evolucije uzgoja vinograda, veli: *»Tko želi pronaći nešto bolje, taj mora pronaći nešto još jednostavnije i praktičnije, a to bi moglo biti jedino, ako se izostavi svaka oprema.«* (Cit. po prijevodu.)

Knjiga Lenza Mosera zaslužuje, da se o njoj mnogo i iscrpljivo piše. Osnovni joj je sadržaj: visoki uzgoj trsa i travna kultura pod njim. I na tome ću se ustaviti u ovoj raspravi.

Treba početi s *rezom*.

T. zv. klasični »dugi i kratki rez« ne dolaze više u obzir ni kod Mosera, ni kod mene.

Moser navodi, da je njegov rez u visokim kulturama sličan više prorjeđivanju jedne vočke nego običnom rezu u kulturama uz kolac ili na žici. (Cit po prev.)

Moj je rez vrlo jednostavan: ostavljam dva rodna oka, koja su najbliža stabljici, samo zadnju rozgu ostavljam za produljenje stabljike, dugu 30 do najviše 60 centimetara. Rodne, jednogodišnje rozgove ostavljaju se uz stabljiku već od pola metra visoko od zemlje u razmaku od 10–20 cm jedna od druge. A stabljika se uzdiže u vodoravni položaj, visok od 1.80–2.30 m. To bi bilo stanje vinograda, posađenog u 1.10 m² — i to idealno — jer trsi nadvisuju jedan drugoga i poradi nestašice prostora ne mogu se razvijati u jednakom obujmu.

Visina stabljike, kako ju je počeo uzgajati Moser, bila je prvobitno 80 cm, kasnije je povećana na 1.30 m. Razmak redova u novozasađenim Moserovim vinogradima iznosi 3.50 m, a među trsovima 1.20 m. Kako se iz slika ovih trsova razabire, oni se u rastu krata nakon duljine od 1.20 m. Dakle se ne mogu slobodno razvijati u duljinu. Rast im je skučen. Visina od 80–130 cm ne odgovara još pravoj visini, na kojoj je trs oslobođen utjecaja isparivanja zemlje i raslinstva na njoj, pogotovo, ako nekraćene rozge dosežu pri kraju vegetacije do zemlje.

Tako autor navodi, da su neke vrste trsova »popustile« zbog utjecaja razvitka susjednih: silvanac uz veltinac nije izdržao u životu dulje od deset godina, a tako isto i muškati Ottonel. Na prostoru takovih skraćenih trsova razvili su se »zdravi« trsovi — veli autor Moser. »Zdravi« bili su i oni skraćeni, ali su bili loše rezani i prostorom ograničeni. Tu je sad potrebna moja

korektura: kod svog reza opazio sam tokom godina, da mi nije bilo moguće postizavati jednaki razvitak (rodnost) kod svih vrsta trsova (na pr. jedna odlika plemenke Chasslas). Ni u rastu nisu sve vrste jednako napredovale (na pr. neki muškati), ali su do danas sve vrste trsova *sačuvale stopostotno životnu trajnost* — a trsovi su stari 40—70 godina i pokazuju u rastu, da se žele dalje razvijati.

U poglavlju »Trave u visokoj kulturi« Moser doduše navodi, da ostavlja trave na zemlji, da trunu, ali ne navodi, *da li poslije toga još okopava tu zemlju?* Po svoj prilici ne okopava ni on tih vinograda, što bi se moglo zaključiti iz ovog daljnjeg citata: »*Trsovi pod travnom kulturom* pokazali su takvu rodnos, kakvu nisam nikad prije vidio. To je najveći prinos, koji sam mogao postići u mojim vinogradima«. »Na osnovu tih, nesumljivo iznenađujućih uspjeha mulč-metode, preuređuju se u mome pogonu veći kompleksi visokih nasada napola na kulturu trave.« (cit po prijevodu).

Kultura trave ili bolje potkultura, vječno zelenilo, mulčiranje ili pokrivanje tla — sve to nije isto, a ovamo ne spada ni zelena gnojidba ili zaoravanje. Zelenu travu — trajnu biljku — treba nadomjestiti korovom; tome pomaže i sklop lišća od trsa, pod kojim ionako trave (gramineae) ugibaju. Korovom se stelji tlo, a od te prostirke stvara se *humus*. I ta se zemlja više ne dira, ona se poboljšava u kemijskom sastavu dodavanjem umjetnih gnojiva.

Za ovakav uzgoj i obradu vinograda nisu više potrebni ni široki redovi od 3.50 m, naprotiv najprikladniji je razmak 1.30 m, jer je vinogradu, usklađenom sa prirodnim razvitkom, nepotrebna mehanizacija.

KIRIN SREČKO